HÌNH TƯỢNG NỮ GIỚI TRONG SỬ THI *ĐĂM SĂN*

LÊ THỊ HIỀN*

Tóm tắt: Bài viết nghiên cứu hình tượng nữ giới trong sử thi *Đăm Săn* qua văn bản *Bài ca chàng Đăm Săn*, nhằm làm rõ đặc điểm và vai trò của họ trong đời sống gia đình, xã hội Ê-đê. Trên cơ sở kết hợp các phương pháp phân tích – tổng hợp, khảo sát – thống kê, so sánh – đối chiếu cùng cách tiếp cận liên ngành và thi pháp sử thi, bài viết nhận diện một hệ thống nhân vật nữ phong phú, có sự khác biệt về diện mạo, cá tính, phẩm chất và mức độ tham gia vào cốt truyện. Kết quả nghiên cứu cho thấy các nhân vật nữ mang vẻ đẹp khỏe khoắn, rực rỡ; có cá tính chủ động, mạnh mẽ, thẳng thắn; đồng thời chu đáo, giàu tình cảm và trách nhiệm. Trong xã hội mẫu hệ Ê-đê, nữ giới còn giữ vị trí quan trọng trong hôn nhân, quản lí tài sản, duy trì dòng tộc, tổ chức nghi lễ và biểu đạt các giá trị văn hóa, tâm linh. Qua đó, bài viết khẳng định *Đăm Săn* không chỉ là sử thi về người anh hùng nam giới mà còn phản ánh sâu sắc vị thế và quyền lực của nữ giới trong văn hóa Tây Nguyên truyền thống.

Từ khoá: Nữ giới, Đăm Săn, *sử thi Đăm Săn*, mẫu hệ, Ê-đê.

THE IMAGE OF WOMEN IN THE ĐĂM SĂN EPIC

Abstract: This article examines the representation of women in the *Đăm Săn* epic through the text *The Song of Đăm Săn*, with the aim of clarifying their characteristics and roles in Ê-đê family and social life. By combining methods of analysis and synthesis, survey and statistical analysis, comparison and contrast, together with an interdisciplinary approach and epic poetics, the study identifies a diverse system of female characters who differ in appearance, personality, qualities, and degree of participation in the plot. The findings show that these female characters are portrayed as physically strong and radiant, proactive, assertive, and forthright, while also being considerate, affectionate, and responsible. In Ê-đê matrilineal society, women also hold an important position in marriage, property management, lineage continuity, ritual organization, and the expression of cultural and spiritual values. The article therefore affirms that *Đăm Săn* is not only an epic about a male hero but also a work that profoundly reflects the status and power of women in traditional Central Highlands culture.

Keywords: *Women; Đăm Săn; the Đăm Săn epic; matriliny; Ê-đê.*

Ngày nhận bài viết: 21.4.2026; ngày gửi phản biện: 04.5.2026

ngày nhận bài sửa: 03.7.2026; ngày duyệt đăng: 25.8.2026

1. Đặt vấn đề

Trong kho tàng văn học dân gian Việt Nam, sử thi *Đăm Săn* là một di sản văn hóa đặc sắc của người Ê-đê, kết tinh những giá trị quan trọng về lịch sử, văn hóa, xã hội và nghệ thuật. Tác phẩm không chỉ là bản anh hùng ca ca ngợi sức mạnh, tài năng và khát vọng mở rộng

* TS. – Trường Đại học Hồng Đức. Email: lethihien@hdu.edu.vn

cộng đồng của người tù trưởng Đăm Săn mà còn tái hiện sinh động đời sống của xã hội Ê-đê truyền thống, từ tổ chức gia đình, quan hệ dòng tộc, chế độ hôn nhân đến các phong tục, nghi lễ và sinh hoạt cộng đồng. Trong không gian văn hóa ấy, vấn đề giới được biểu hiện khá rõ nét thông qua vị trí, chức năng và mối quan hệ giữa các nhân vật nam và nữ. Nếu Đăm Săn được đặt ở vị trí trung tâm của những cuộc chiến, những hành động chinh phục và khẳng định uy quyền thì các nhân vật nữ lại giữ một vai trò không thể thiếu trong quá trình hình thành, phát triển và giải quyết các xung đột của sử thi. Họ hiện diện trong nhiều phương diện của đời sống như hôn nhân, gia đình, dòng tộc, tài sản, nghi lễ và quan hệ cộng đồng. Nữ giới vừa là chủ thể của các mối quan hệ xã hội, vừa gắn với danh dự, quyền lực và vị thế của người anh hùng. Bởi vậy, hình tượng nữ giới trong *Đăm Săn* không nên chỉ được xem như yếu tố phụ trợ hoặc phông nền cho hành động của nhân vật nam mà cần được nhìn nhận như một bộ phận có ý nghĩa trong cấu trúc văn hóa, xã hội và nghệ thuật của tác phẩm.

Sử thi Tây Nguyên nói chung và sử thi *Đăm Săn* nói riêng từ lâu đã thu hút sự quan tâm của nhiều nhà sưu tầm, nghiên cứu trong và ngoài nước. Những hoạt động ghi chép, công bố và dịch thuật của các học giả người Pháp đã đặt nền móng cho việc giới thiệu sử thi Ê-đê. Ở Việt Nam, bản dịch *Bài ca chàng Đăm Săn* của Đào Tử Chí là một dấu mốc quan trọng, góp phần đưa tác phẩm vào đời sống nghiên cứu và giảng dạy. Tiếp đó, các công trình của Chu Xuân Diên, Phan Đăng Nhật, Võ Quang Nhơn, Ngô Đức Thịnh và nhiều tác giả khác đã làm sáng tỏ giá trị nội dung, đặc trưng thi pháp, hình tượng người anh hùng cùng nền tảng văn hóa – xã hội của sử thi, trong đó nổi bật là các vấn đề về người tù trưởng, mô típ chiến tranh – hôn nhân, không gian cộng đồng và khát vọng phát triển buôn làng. Từ sau Hội thảo quốc tế *Sử thi Việt Nam trong bối cảnh sử thi Châu Á* tổ chức tại Buôn Ma Thuột năm 2008, phạm vi nghiên cứu tiếp tục được mở rộng từ văn bản sang môi trường diễn xướng, kí ức cộng đồng, vai trò của nghệ nhân, quá trình văn bản hóa cũng như việc bảo tồn và phát huy giá trị di sản. Dự án Đ*iều tra, sưu tầm, bảo quản, biên dịch và xuất bản kho tàng sử thi Tây Nguyên* cũng tạo lập nguồn tư liệu phong phú, giúp nhận diện rõ hơn sự đa dạng về tộc người, ngôn ngữ, mô típ, cốt truyện và không gian tồn tại. Những thành tựu này tạo tiền đề để tiếp cận *Đăm Săn* không chỉ như một tác phẩm văn học mà còn như một văn bản văn hóa phản ánh cấu trúc xã hội và hệ giá trị của cộng đồng Ê-đê. Ở phương diện thể loại, Hoàng Ngọc Hiến trong bài viết *Bài ca chàng Đăm San như là một tác phẩm anh hùng ca* đã nhấn mạnh đặc trưng anh hùng ca và vị trí trung tâm của người anh hùng trong cấu trúc tác phẩm. Những công trình về xã hội mẫu hệ, cấu trúc buôn làng, luật tục và văn hóa Tây Nguyên cũng cung cấp cơ sở để lí giải vị trí của phụ nữ trong gia đình và xã hội truyền thống. Đáng chú ý, Phạm Văn Hoá trong bài viết *Hình tượng người đẹp Tây Nguyên trong sử thi* đã bước đầu gợi mở việc xem xét vẻ đẹp và vai trò của nhân vật nữ; H'Liêng Niê với bài viết *Diễn ngôn quyền lực và giới trong sử thi Đăm Săn* đã tiếp cận sử thi *Đăm Săn* từ góc nhìn giới, qua đó chú ý đến sự kiến tạo hình tượng nam tính và vị thế của nữ giới trong cấu trúc quyền lực của tác phẩm.

Nhìn chung, *Đăm Săn* đã được nghiên cứu từ nhiều phương diện như thể loại, thi pháp, hình tượng người anh hùng, văn hóa tộc người, diễn xướng, luật tục, hôn nhân, quyền lực và bảo tồn di sản. Tuy nhiên, phần lớn các công trình vẫn tập trung vào nhân vật Đăm Săn

và lí tưởng anh hùng, trong khi nữ giới thường chỉ được đề cập trong mối liên hệ với chiến tranh, hôn nhân hoặc quá trình khẳng định uy quyền của người tù trưởng. Vì vậy, việc khảo sát tương đối hệ thống hình tượng nữ giới từ ngoại hình, tính cách, hành động đến vị trí trong gia đình, dòng tộc, nghi lễ, đời sống kinh tế, tâm linh và quan hệ cộng đồng vẫn cần được tiếp tục làm rõ.

Tiếp cận từ góc nhìn giới cho phép nhận diện các nhân vật nữ trong *Đăm Săn* không chỉ trong mối quan hệ phụ thuộc hoặc hỗ trợ cho người anh hùng nam giới mà còn với tư cách những chủ thể văn hóa có chức năng và vị thế xã hội nhất định. Hướng tiếp cận này đặc biệt phù hợp với bối cảnh văn hóa mẫu hệ Ê-đê, nơi người phụ nữ giữ vai trò quan trọng trong hôn nhân, tổ chức dòng tộc, sở hữu tài sản và duy trì sự ổn định của gia đình, cộng đồng. Tuy nhiên, giữa vị thế của nữ giới trong xã hội mẫu hệ và sự tôn vinh người anh hùng nam giới trong cấu trúc sử thi vẫn tồn tại những quan hệ phức tạp, cần được phân tích để làm rõ đặc trưng văn hóa giới của tác phẩm. Trên cơ sở đó, bài viết tập trung khảo sát hình tượng nữ giới trong văn bản *Bài ca chàng Đăm Săn* do Nguyễn Hữu Thấu sưu tầm và biên soạn năm 1988. Các nhân vật nữ được đặt trong mối quan hệ với Đăm Săn, gia đình, dòng tộc và cộng đồng buôn làng nhằm làm rõ đặc điểm, vai trò, vị thế xã hội trong chỉnh thể nội dung và nghệ thuật của sử thi. Để thực hiện mục tiêu này, bài viết kết hợp các phương pháp phân tích – tổng hợp, khảo sát – thống kê, so sánh – đối chiếu, đồng thời vận dụng hướng tiếp cận liên ngành giữa văn học, văn hóa học, xã hội học giới và thi pháp sử thi. Qua việc nhận diện hình tượng nữ giới trong các quan hệ gia đình và xã hội, bài viết góp phần khẳng định rằng *Đăm Săn* không chỉ là bản anh hùng ca về sức mạnh và khát vọng của người tù trưởng nam giới mà còn là một văn bản văn hóa phản ánh những quan niệm của cộng đồng Ê-đê về giới, hôn nhân, dòng tộc, danh dự và quyền lực. Qua đó, nghiên cứu bổ sung một cách nhìn cân bằng hơn về hệ thống nhân vật và cấu trúc văn hóa – xã hội được thể hiện trong sử thi.

2. Nội dung nghiên cứu

2.1. Khảo sát hình tượng nữ giới trong sử thi "Đăm Săn"

Qua khảo sát văn bản *Bài ca chàng Đăm Săn*, có thể nhận thấy hình tượng nữ giới được xây dựng tương đối phong phú, bao gồm: H'Nhĩ, H'Bhĩ, H'Âng, H'Lĩ, H'Bia Điết Kluich, Nữ thần Mặt Trời và bà Sun Y Rit. Các nhân vật có vị trí, mức độ xuất hiện và phạm vi hoạt động khác nhau, từ những người phụ nữ trong gia đình, dòng tộc, buôn làng đến những hình tượng thuộc thế giới thần linh và huyền thoại. Nếu các nhân vật nam chủ yếu hiện diện trong không gian chiến trận, tranh giành quyền lực và hành trình mở rộng buôn làng thì nữ giới thường xuất hiện trong những quan hệ hôn nhân, gia đình, dòng tộc, sinh hoạt cộng đồng và đời sống tâm linh. Một số nhân vật như H'Nhĩ, H'Bhĩ, H'Âng tham gia trực tiếp vào nhiều sự kiện của cốt truyện; H'Lĩ và H'Bia Điết Kluich chủ yếu xuất hiện trong các tình huống sinh hoạt gia đình, cộng đồng; Nữ thần Mặt Trời và bà Sun Y Rit mở rộng phạm vi của hình tượng nữ giới sang thế giới tự nhiên, thần linh và tín ngưỡng.

Sau đây là bảng khảo sát hình tượng nữ giới xuất hiện trong sử thi Đăm Săn[1]:

[1] Sử dụng văn bản *Bài ca chàng Đăm Săn* của Nguyễn Hữu Thấu, xuất bản năm 1988 tại NXB Văn hoá dân tộc.

STT	Nhân vật	Vị trí, quan hệ trong tác phẩm	Hành động tiêu biểu	Sự tham gia vào cốt truyện
1	H'Nhĩ	Người vợ của Đăm Săn, nhân vật trung tâm trong tuyến hôn nhân	Chủ động đòi hỏi hôn nhân; sai anh em đi hỏi cưới; trực tiếp đến nhà Đăm Săn; tham gia thử thách	Tham gia quá trình lựa chọn, thiết lập và duy trì hôn nhân; gắn với những biến cố liên quan đến danh dự của Đăm Săn
2	H'Bhĩ	Nhân vật song hành với H'Nhĩ	Từ chối người không xứng đáng; cùng chị tìm chồng; tham gia hành trình và thử thách	Cùng H'Nhĩ tìm chồng, tham gia thử thách và xuất hiện trong sinh hoạt vợ chồng
3	H'Lĩ	Em gái của Đăm Săn	Chuẩn bị lễ nghi, tiếp khách; thúc ép Đăm Săn ra tiếp khách; tác động trực tiếp đến hành động của chàng	Chuẩn bị cơm nước, tiếp đón khách và nhắc nhở Đăm Săn thực hiện phép tắc
4	H'Âng	Chị của Đăm Săn	Tiếp đón khách; xử lí tình huống hỏi cưới; đưa ra lời khuyên cho em	Tiếp khách, khuyên bảo Đăm Săn, tổ chức tang lễ và gắn với sự tái sinh của người anh hùng
5	Nữ thần Mặt Trời	Nhân vật thần linh	Tương tác với Đăm Săn trong thử thách và từ chối kết hôn	Tiếp đón, đối thoại và từ chối lời cầu hôn của Đăm Săn; gắn với kết thúc hành trình của người anh hùng
6	H'Bia Điết Kluich	Nhân vật nữ trong đời sống cộng đồng	Tiếp đón và chăm sóc Đăm Săn trong bối cảnh lễ nghi	Xuất hiện trong một tình huống chuẩn bị tham gia hoạt động cộng đồng
7	Bà Sun Y Rit	Nhân vật mang màu sắc huyền thoại	Là địa danh gắn với thử thách của Đăm Săn	Được nhắc đến gián tiếp qua tên gọi một vùng đất trên hành trình của Đăm Săn

Hình tượng nữ giới trong sử thi Đăm Săn có thể được chia thành ba nhóm. Nhóm thứ nhất gồm những nhân vật gắn với hôn nhân, gia đình và dòng tộc như H'Nhĩ, H'Bhĩ, H'Âng, H'Lĩ. Đây là nhóm có số lượng nhiều nhất và có quan hệ trực tiếp với Đăm Săn. Nhóm thứ hai gồm nhân vật xuất hiện trong đời sống sinh hoạt, lễ nghi cộng đồng, tiêu biểu là H'Bia Điết Kluich. Nhóm thứ ba thuộc thế giới thần thoại, tín ngưỡng, gồm Nữ thần Mặt Trời và bà Sun Y Rit.

Trong hệ thống nữ giới, H'Nhĩ là nhân vật có phạm vi xuất hiện rộng và gắn bó chặt chẽ nhất với tuyến hôn nhân, gia đình và những biến cố liên quan đến Đăm Săn. H'Bhĩ và H'Âng

cũng có lời nói, hành động và tham gia vào nhiều sự kiện cụ thể. H'Lĩ xuất hiện ít hơn, chủ yếu trong các tình huống sinh hoạt gia đình. Nữ thần Mặt Trời chỉ xuất hiện tập trung trong một phần của tác phẩm nhưng có ảnh hưởng trực tiếp đến kết thúc hành trình của người anh hùng. H'Bia Điết Kluich và bà Sun Y Rit xuất hiện thoáng qua, góp phần bổ sung không gian sinh hoạt, thẩm mĩ và tín ngưỡng của sử thi. Mức độ xuất hiện của các nhân vật không đồng đều, song sự có mặt của họ đã tạo nên một hệ thống nhân vật nữ tương đối đa dạng, làm cơ sở cho việc khái quát các đặc điểm và vai trò của nữ giới trong những phần tiếp theo.

2.2. Đặc điểm hình tượng nữ giới trong sử thi "Đăm Săn"

Qua hệ thống nhân vật H'Nhĩ, H'Bhĩ, H'Âng, H'Lĩ, H'Bia Điết Kluich và Nữ thần Mặt Trời, có thể nhận thấy hình tượng nữ giới trong sử thi *Đăm Săn* được khắc họa trên ba phương diện tương đối thống nhất: vẻ đẹp ngoại hình và ý thức thẩm mĩ; cá tính, bản lĩnh; cùng những phẩm chất thuộc đời sống tình cảm và cách ứng xử. Họ không hiện lên như một tập hợp nhân vật đồng dạng mà mỗi người có một sắc thái riêng: H'Nhĩ nổi bật bởi vẻ đẹp quyền quý, sự kiên trì và quyết liệt; H'Bhĩ thẳng thắn, bộc trực và thực tế; H'Lĩ nhanh nhẹn, khéo léo nhưng không kém phần mạnh mẽ; H'Âng chín chắn, chu toàn và giàu tình thương; H'Bia Điết Kluich có ý thức rõ về vẻ ngoài; Nữ thần Mặt Trời được khắc họa với vẻ đẹp rực sáng, phong thái uy nghi cùng bản lĩnh độc lập và sự sáng suốt trong lựa chọn. Sự khác biệt về diện mạo, cá tính và phẩm chất giữa các nhân vật đã tạo nên một hệ thống hình tượng nữ giới phong phú, đồng thời vẫn thống nhất trong việc thể hiện quan niệm thẩm mĩ và cách nhìn nhận của cộng đồng Ê-đê đối với người phụ nữ. Trong khi đó, bà Sun Y Rit chỉ hiện diện gián tiếp qua tên gọi của một vùng rừng núi, qua đó góp phần gia tăng sắc thái huyền thoại, linh thiêng và bí ẩn cho không gian sử thi.

2.2.1. Vẻ đẹp khỏe khoắn, rực rỡ, gắn với sự sung túc

Hình tượng nữ giới trong sử thi *Đăm Săn* trước hết gây ấn tượng bởi vẻ đẹp khỏe khoắn, đầy đặn và giàu sức sống. Đây không phải là kiểu vẻ đẹp mảnh mai, yếu đuối mà là vẻ đẹp có sức hiện diện mạnh mẽ, thường được làm nổi bật bằng hình thể, dáng đi, trang phục, đồ trang sức và ánh sáng. Trong nhiều trường hợp, vẻ đẹp ngoại hình còn gắn với sự sung túc và danh giá, cho thấy quan niệm thẩm mĩ của người Ê-đê không tách rời con người khỏi điều kiện sống và nền tảng văn hóa của cộng đồng.

Trong sử thi, H'Nhĩ hiện lên với vẻ đẹp giàu sang, quý phái, gắn liền với quyền lực và địa vị. Vẻ đẹp của nàng được miêu tả: "*H'Nhĩ tay trái đeo xuyến bạc, tay phải đeo vòng kép, cả người nàng lấp lánh như cái đĩa khiêl đồng. Búi tóc thấp búi giống người Mnông, búi tóc cao búi ống người Radeh, để lòi ra ngoài là một mớ đuôi gà*"[1]. Hệ thống trang sức dày đặc cùng hình ảnh "*lấp lánh như cái đĩa khiêl đồng*" không chỉ gợi vẻ đẹp rực rỡ về hình thức mà còn nhấn mạnh sự giàu có, quyền uy của H'Nhĩ. Ánh sáng kim loại ở đây là biểu tượng của của cải và sức mạnh, cho thấy H'Nhĩ không đơn thuần là một cô gái đẹp mà còn là người thuộc tầng lớp giàu có. Trong sử thi, vẻ đẹp ngoại hình luôn gắn với địa vị xã hội, phản ánh rõ đặc trưng văn hóa của cộng đồng Ê-đê.

[1] Nguyễn Hữu Thấu, *Bài ca chàng Đăm Săn* (NXB Văn hóa Dân tộc, 1988), 10.

Không chỉ dừng lại ở sự giàu sang, vẻ đẹp của H'Nhĩ còn được khắc họa qua hình thể và phong thái uyển chuyển, sống động. Những chi tiết như: "*Khi nàng cất bước, trông như một con gà mái đang xù lông. Khi nàng bước tới, nghe như một con bồ chao đang vỗ cánh, một làn bụi trấu thoáng trôi theo bước nàng đi"*[1] đã làm nổi bật dáng đi mềm mại, uyển chuyển và đầy sức sống của H'Nhĩ. Vẻ đẹp của H'Nhĩ được cộng đồng công nhận như một chuẩn mực lí tưởng. Lời nhận xét: "*H'Nhĩ là một cô gái đẹp thần cho cái giàu, là một cô gái xinh thần cho cái sang*"[2] mang tính khái quát, khách quan, giống như lời đánh giá chung của xã hội. H'Nhĩ là hình mẫu tiêu biểu cho quan niệm cái đẹp của cộng đồng: đẹp phải đi đôi với giàu có, quyền lực và danh tiếng.

Cùng với H'Nhĩ, H'Bhĩ cũng có vẻ đẹp quý phái, sang trọng. Nàng cùng H'Nhĩ mặc những chiếc váy sọc điểm hoa êmiê: "*Cả hai chị em đều mặc váy sọc điểm hoa êmiê, những váy áo từ trên cao ông trời đã ban cho*"[3]. Trang phục không chỉ có tác dụng làm đẹp mà còn được bao phủ bởi sắc thái khác thường, như một sự ban tặng của trời. Tuy nhiên, qua sự so sánh của Đăm Săn, H'Nhĩ đẹp hơn H'Âng, H'Âng đẹp hơn H'Bhĩ và H'Bhĩ đẹp hơn H'Lĩ "*Dam San đứng ngắm H' Nhĩ và H'Âng, thấy H' Nhĩ đẹp hơn H' Âng ba ngón tay. Ngắm H' Âng và H'Bhĩ, thấy H'Âng đẹp hơn H' Bhĩ ba ngón tay. Ngắm H' Bhĩ và H' Lĩ thấy H' Bhĩ đẹp hơn H'Lĩ ba ngón tay*" [4]. Cách so sánh này cho thấy mỗi nhân vật nữ đều có nét đẹp riêng nhưng không hoàn toàn lặp lại nhau. H'Nhĩ gần với mẫu hình lí tưởng; H'Âng, H'Bhĩ và H'Lĩ mang vẻ đẹp vừa phải, gần gũi hơn với đời sống.

Sự phong phú của vẻ đẹp nữ giới còn được thể hiện qua ý thức chủ động làm đẹp. H'Bia Điết Kluich không bằng lòng với bộ váy đầu tiên mà tiếp tục thay trang phục cho đến khi cảm thấy phù hợp: "*H'Bia Điết Kluich thay áo cũ, mặc váy mới. Váy này chưa thấy đẹp, nàng lấy váy khác. Đóng bộ xong, nàng ra đi*"[5]. Chi tiết này cho thấy người phụ nữ không chỉ là đối tượng được người khác quan sát, đánh giá mà còn là chủ thể có ý thức về ngoại hình của chính mình. Nàng biết lựa chọn, biết đánh giá cái đẹp và chủ động tạo dựng diện mạo phù hợp với mong muốn cá nhân.

Nếu vẻ đẹp của H'Nhĩ và H'Bhĩ được làm nổi bật bằng váy áo, bạc và đồng thì Nữ thần Mặt Trời hiện lên với ánh sáng rực rỡ của tự nhiên. Khi nàng bước ra "*cửa buồng liền bừng sáng*", trang phục "ánh như sét, loáng như chớp"[6]. Đăm Săn nhìn thấy ở nàng đôi bắp chân tròn trặn và chiếc váy tuyệt đẹp: "*Nữ Thần Mặt Trời là một cô gái xinh đẹp, đôi bắp chân nàng tròn trặn, váy nàng mặc tuyệt vời là đẹp"*[7]. Vẻ đẹp của Nữ thần Mặt Trời vẫn mang nét đầy đặn, khỏe khoắn như vẻ đẹp của những nhân vật nữ khác, nhưng được phóng đại bằng ánh sáng và không gian rộng lớn. Qua đó, cảm hứng lí tưởng hóa của sử thi được đẩy lên cao nhất, làm cho nhân vật vừa gần gũi trong hình thể người phụ nữ, vừa rực rỡ, uy nghiêm và khó tiếp cận.

[1] Nguyễn Hữu Thấu, *Bài ca chàng Đăm Săn*, 10.
[2] Như trên, 22.
[3] Như trên, 10.
[4] Như trên, 12.
[5] Như trên, 13.
[6] Như trên, 48.
[7] Như trên, 45.

Như vậy, vẻ đẹp của nữ giới trong *Đăm Săn* là sự kết hợp giữa hình thể khỏe khoắn, dáng đi sinh động, trang phục đẹp, đồ trang sức quý và ý thức tự chăm chút bản thân. Vẻ đẹp ấy gắn với sự sung túc nhưng không hoàn toàn đồng nhất với sự giàu có; gắn với sự lí tưởng hóa nhưng vẫn mang những dấu ấn cụ thể của đời sống và thẩm mĩ Ê-đê. Nhờ vậy, các nhân vật nữ vừa có vẻ đẹp chung của kiểu hình sử thi, vừa giữ được sắc thái riêng.

2.2.2. Chủ động, mạnh mẽ, thẳng thắn và có chính kiến

Trong sử thi *Đăm Săn*, nữ giới không chỉ được miêu tả như những đẹp về ngoại hình mà còn có khả năng bày tỏ suy nghĩ, xác định mong muốn, từ chối điều không phù hợp và bảo vệ lựa chọn của mình. Đặc điểm này được thể hiện ở các nhân vật với nhiều mức độ khác nhau, từ sự kiên trì của H'Nhĩ, tính bộc trực của H'Bhĩ, phản ứng quyết liệt của H'Lĩ đến sự độc lập, sáng suốt của Nữ thần Mặt Trời.

H'Nhĩ là nhân vật nữ tiêu biểu nhất cho cá tính chủ động. Ngay từ đầu tác phẩm, nàng đã trực tiếp bày tỏ mong muốn có chồng: "*Thế mà sao đến nay chúng tôi vẫn thui thủi một mình, chình ình ra đó như cây put ải, tấm chồng còn chưa có để mà dùng*?"[1]. Cách phát ngôn không vòng vo, né tránh cho thấy H'Nhĩ nhận thức rõ hoàn cảnh của mình và có nhu cầu tự bày tỏ. Nàng không để mong muốn cá nhân tồn tại trong im lặng mà chuyển nó thành lời nói công khai. Mặc dù vẫn tôn trọng ý kiến của những người thân: "*Anh em cứ ưng đâu là chúng tôi sẽ thuận đấy*"[2], H'Nhĩ không vì thế mà từ bỏ chính kiến. Trước những tù trưởng giàu có nhưng không phù hợp với nguyện vọng của mình, nàng khẳng định: "*Tôi thì tôi không thương, không ưng những người ấy đâu anh ạ. Tuy họ là những tù trưởng chiêng lắm, la nhiều*"[3]. Sự đối lập giữa uy thế vật chất của những người được giới thiệu với thái độ "không thương, không ưng" của H'Nhĩ cho thấy nàng có tiêu chuẩn lựa chọn riêng. Vẻ giàu có và quyền uy bên ngoài không đủ để thay thế cảm xúc và mong muốn cá nhân. Sự chủ động ở H'Nhĩ không dừng lại trong lời nói mà được chuyển thành hành động. Nàng trực tiếp tham gia hành trình tìm Đăm Săn, cùng chàng bước vào thử thách "*H' Nhĩ vọt tới, H'Bhĩ vọt tới. Dam san cũng vọt tới. Được nửa đường thì chân của H' Nhĩ rộp lên*"[4]. Khi Đăm Săn bỏ về, nàng tiếp tục đi tìm và gọi chàng trở lại: "Ơ nuê, ơ nuê ơi, đi về nhà chúng ta nào. Kẻ ăn người ở trong nhà đang trông chờ nuê đấy"[5]. Những hành động ấy cho thấy H'Nhĩ không dễ từ bỏ điều đã lựa chọn. Tính chủ động của nàng luôn đi liền với sự kiên trì và quyết liệt.

H'Bhĩ cũng có tiếng nói riêng, không bị hòa lẫn vào hình tượng H'Nhĩ. Nàng thẳng thắn tuyên bố: "*Tôi thì tôi không ưng, không muốn một người chồng như vậy đâu*"[6]. Cách nhấn mạnh chủ thể "tôi thì tôi" thể hiện sự tự ý thức rõ ràng. H'Bhĩ không ngại nói ra điều mình không chấp nhận, kể cả khi ý kiến ấy có thể khác với lựa chọn của những người xung quanh. Tính bộc trực của H'Bhĩ còn thể hiện trong những tình huống đời thường. Trong đời sống gia đình, H'Bhĩ cũng chủ động nhắc nhở vai trò của người chồng: *"Ơ anh, ơ anh, về ăn cơm ! Cơm*

[1] Nguyễn Hữu Thấu, *Bài ca chàng Đăm Săn,* 4.
[2] Như trên, 1.
[3] Như trên, 4.
[4] Như trên, 13.
[5] Như trên, 16.
[6] Như trên, 10.

đã khô trong bát, gà đã quắt lại trong xiên, thịt gà đã xác ra như thịt kên kên đực rồi đó!"[1]. Đặc biệt, lời khẳng định "Đã là có chồng thì phải có người ở bên gùi quý, có người ngồi trên *chiếu*"[2] cho thấy H'Bhĩ có cách nhìn thực tế và tỉnh táo. Nàng không bằng lòng với một quan hệ chỉ tồn tại về danh nghĩa mà đòi hỏi sự hiện diện và gắn bó thực chất. So với H'Nhĩ, H'Bhĩ ít được khắc họa ở sự kiên trì theo đuổi mục tiêu nhưng lại nổi bật bởi cách nói trực diện, thái độ dứt khoát và khả năng nhìn nhận sự việc từ thực tế đời sống.

H'Lĩ thể hiện cá tính mạnh mẽ chủ yếu qua hành động. Khi Đăm Săn không chịu ra tiếp khách, nàng "véo tai trái", "véo tai phải" rồi "đét" vào lưng khiến chàng phát khóc. Cảnh tượng vừa sinh động, có phần hài hước, vừa cho thấy H'Lĩ không phải là người phụ nữ yếu đuối hay luôn nhún nhường. Nàng phản ứng nhanh, mạnh và dứt khoát trước hành vi mà mình cho là không phù hợp. Đáng chú ý, đối tượng chịu sự tác động ấy lại là Đăm Săn – người anh hùng nổi tiếng về sức mạnh, qua đó càng làm nổi bật tính cách quyết liệt và không e dè của H'Lĩ. Cũng bộc lộ bản lĩnh trước Đăm Săn, nhưng nếu H'Lĩ thể hiện sự mạnh mẽ qua phản ứng trực tiếp thì Nữ thần Mặt Trời lại khẳng định cá tính bằng sự độc lập, kiên định và sáng suốt trong lựa chọn. Trước lời cầu hôn của Đăm Săn, nàng không bị cuốn theo khát vọng chinh phục của người anh hùng mà giữ vững quyết định của mình. Lời từ chối được đặt trên cơ sở nhận thức rõ những hệ quả có thể xảy ra đối với con người, cây cối, muông thú, đất đai và sông suối. Vì vậy, quyết định của Nữ thần Mặt Trời không mang tính tùy hứng mà xuất phát từ sự cân nhắc tỉnh táo và ý thức rõ ràng về lựa chọn của bản thân; uy danh cùng sức mạnh của Đăm Săn cũng không thể làm thay đổi ý chí của nàng.

Nữ giới trong *Đăm Săn* không chỉ có vẻ đẹp mà còn có cá tính rõ rệt. H'Nhĩ chủ động, kiên trì và quyết liệt; H'Bhĩ thẳng thắn, bộc trực và thực tế; H'Lĩ mạnh mẽ trong phản ứng; Nữ thần Mặt Trời độc lập, kiên định và sáng suốt. Những sắc thái khác nhau ấy cùng làm nổi bật một đặc điểm chung: nữ giới trong tác phẩm có tiếng nói, có quan điểm và không dễ bị hòa tan vào ý chí của các nhân vật nam.

2.2.3. Chu đáo, giàu tình cảm, chín chắn và có trách nhiệm

Bên cạnh vẻ đẹp và cá tính mạnh mẽ, hình tượng nữ giới trong sử thi *Đăm Săn* còn được thể hiện qua những phẩm chất gần gũi như chăm chỉ, chu đáo, hiếu khách, giàu tình cảm và biết quan tâm đến người khác. Những phẩm chất ấy tạo nên sự cân bằng trong hình tượng nhân vật: sự mạnh mẽ không dẫn đến khô cứng; tính quyết đoán vẫn song hành với tình cảm, sự tận tâm và chiều sâu trong cách ứng xử.

H'Lĩ hiện lên là người nhanh nhẹn, khéo léo và chu đáo. Khi có khách đến nhà, nàng nhanh chóng chuẩn bị cơm nước chu đáo, thể hiện sự thành thạo và chăm chỉ: *"H'Lĩ trở lại nhà khách, đốt một con gà mái ấp, giết một gà mái đẻ, giã gạo trắng như hoa êpang, sáng như ánh mặt trời, bắc nồi lên nấu cơm"*[3]. Hành động này cho thấy H'Lĩ là người phụ nữ chịu khó, biết lo toan công việc gia đình và góp phần giữ gìn nếp sống cộng đồng. Không chỉ đảm đang, H'Lĩ còn hiếu khách, lễ phép và tôn trọng người khác. Sau khi chuẩn bị xong bữa ăn,

[1] Nguyễn Hữu Thấu, *Bài ca chàng Đăm Săn,* 15.
[2] Như trên, 15.
[3] Như trên, 6.

nàng kính cẩn mời khách dùng cơm: *"Thưa anh em, mời anh em lại xơi cơm"*[1]. Lời mời giản dị nhưng trang trọng đã thể hiện nét đẹp trong cách ứng xử của người phụ nữ Ê-đê, đồng thời cho thấy vai trò của họ trong việc duy trì các mối quan hệ cộng đồng.

Nếu H'Lĩ là người khéo léo, nhanh nhẹn thì H'Âng là người phụ nữ hiếu khách và giỏi quán xuyến công việc gia đình. Nàng có cách ứng xử chu toàn, thể hiện qua việc chuẩn bị rượu, gà, chậu thau và mâm đồng để đón khách: *"H'Âng quay vào nhà trong bê rượu ra, rồi đi giết gà, lấy chau thau, mâm đồng dọn cơm mời khách"*[2]. Hành động này cho thấy nàng là người phụ nữ tháo vát, biết giữ gìn phong tục tiếp khách của cộng đồng. Không chỉ đảm đang, H'Âng còn thể hiện tình cảm yêu thương và trách nhiệm đối với em trai là Đăm Săn. Khi Đăm Săn còn lo lắng về cuộc sống sau khi làm chồng theo luật tục, nàng đã động viên và tạo điều kiện cho em: *"Ơ con, ơ con. Con hãy lo nuôi vợ nuôi con, sao cho được sung sướng vui vẻ. Sáng con phải lên rẫy, trưa ở bẫy, sương mai vừa ráo đã đi đó đi đơm. Con chớ có sớm ở nhà cha, trưa ở nhà mẹ, bỏ mặc vợ con một mình (nói với H'Nhĩ) Ơ juk, ơ juk. Nuê còn bé juk hãy dắt dìu, juk hãy chờ ngày nuê khôn lớn nhé. Chúng tôi về đây"*[3]. Lời nói này thể hiện sự quan tâm, che chở và trách nhiệm của người chị trong gia đình. Khi nghe tin Đăm Săn qua đời, H'Âng đau xót và lập tức có phản ứng mạnh mẽ: "*hãy đánh trâu đánh bò đi thui không cần đếm. Em ta đã chết trong vùng Đất Sáp Đen rồi*"[4]. Ở đây, tình cảm của H'Âng không chỉ được biểu hiện bằng lời than khóc mà chuyển thành hành động cụ thể. Điều đó cho thấy H'Âng là người giàu tình thương nhưng không yếu đuối; trước biến cố, nàng vẫn giữ được sự quyết đoán và khả năng ứng phó. Sự kết hợp giữa tình cảm sâu nặng và bản lĩnh khiến H'Âng trở thành một trong những nhân vật nữ có chiều sâu nổi bật trong tác phẩm.

Trong sử thi *Đăm Săn*, H'Nhĩ không chỉ hiện lên với vẻ đẹp quyền quý và cá tính mạnh mẽ mà còn là người chu đáo, biết quan tâm đến người khác. Hành động H'Nhĩ đi làm cơm cho mọi người ăn cho thấy ở nàng có sự kết hợp hài hòa giữa ý thức cá nhân mạnh mẽ với khả năng chăm lo cho những nhu cầu cụ thể của đời sống. Chính sự kết hợp ấy khiến nhân vật không bị giản lược thành một hình mẫu chỉ có vẻ quyền quý và sự quyết liệt, mà vẫn giữ được nét tình cảm, gần gũi và đời thường. Phẩm chất này còn được phát triển ở Nữ thần Mặt Trời qua sự chín chắn, tỉnh táo và ý thức trách nhiệm trong lựa chọn. Trước lời cầu hôn của Đăm Săn, nàng không quyết định chỉ từ cảm xúc cá nhân mà cân nhắc những hệ quả rộng lớn có thể xảy ra đối với con người, vật nuôi, thú rừng, cây cối, đất đai và nguồn nước. Nữ thần Mặt Trời hiện lên với nhận thức sâu rộng, biết đặt lựa chọn của bản thân trong mối quan hệ với sự tồn tại của muôn loài; vì vậy, sự kiên định của nàng không phải biểu hiện của thái độ lạnh lùng hay cố chấp mà gắn với sự sáng suốt và tinh thần trách nhiệm sâu sắc.

Trong hệ thống nữ giới, mỗi người biểu hiện những phẩm chất này theo một cách riêng. H'Lĩ nổi bật ở sự khéo léo, nhanh nhẹn và lễ phép; H'Âng chín chắn, từng trải, giàu tình thương; H'Nhĩ mạnh mẽ nhưng chu đáo; Nữ thần Mặt Trời kiên định nhưng sáng suốt và biết

[1] Nguyễn Hữu Thấu, *Bài ca chàng Đăm Săn*, 6.
[2] Như trên, 53.
[3] Như trên, 54.
[4] Như trên, 51.

cân nhắc. Các nhân vật vì thế không bị khắc họa một chiều. Ở họ luôn có sự đan xen giữa cứng rắn và mềm mại, giữa ý thức cá nhân và sự quan tâm đến người khác.

2.3. Vai trò của nữ giới trong sử thi "Đăm Săn"

Trong sử thi *Đăm Săn*, bên cạnh các chiến công mang tính biểu tượng của những tù trưởng anh hùng, hình tượng nữ giới giữ vai trò nền tảng trong việc duy trì và thiết lập đời sống cộng đồng. Họ không trực tiếp tham gia vào không gian chiến trận hay các hoạt động mang tính đối đầu nhưng lại hiện diện xuyên suốt trong các sinh hoạt thường nhật, từ tổ chức bữa ăn, truyền đạt kinh nghiệm sống đến thực hành nghi lễ. Chính những đóng góp này tạo nên cấu trúc ổn định cho buôn làng, bảo đảm sự liên tục văn hóa và củng cố các giá trị xã hội cốt lõi.

2.3.1. Vai trò của nữ giới trong quan hệ gia đình

Trong xã hội người Ê-đê, phụ nữ là người quyết định việc thiết lập các mối quan hệ hôn nhân để duy trì sự bền vững của gia đình theo chế độ mẫu hệ.

Nữ giới đóng vai trò là chủ thể nắm giữ và thực thi luật tục hôn nhân mẫu hệ của dòng tộc. Vai trò này thể hiện rõ nhất qua tục "cuê nuê" (nối dây) mà H'Nhĩ và H'Bhĩ là những người thực hiện quyết liệt. Chính H'Nhĩ đã khẳng định với các anh mình về tính kế thừa và nghĩa vụ không thể chối từ của cuộc hôn nhân với Đăm Săn: *"Chồng tôi, bà chúng ta đã tìm giùm, ông chúng ta đã kiếm giúp. Khi bà H'Bia Klu chúng ta qua đời, tôi là người được họ hàng đem chắp nối với ông Mtao Kla của chúng ta, làm nuê dành sẵn cho ông"*[1]. Không chỉ là người thụ hưởng, họ còn là người chủ động đi tìm hạnh phúc và giữ gìn sợi dây liên kết dòng họ, như cách H'Nhĩ đã kiên trì đến tận nhà để thuyết phục Đăm Săn: *"Ơ Dam San, cậu hãy ra đây! Tôi đến tìm cậu đây mà! Tôi là người đi tìm chồng đây mà!"*[2].

Người phụ nữ là người quản lí, điều hành sản nghiệp và duy trì sự thịnh vượng của gia đình. Sau khi thiết lập hôn nhân, người phụ nữ trở thành những người chủ gia đình thực thụ, quán xuyến mọi việc từ lễ nghi đến kinh tế. H'Nhĩ và H'Bhĩ không chỉ chăm lo bữa ăn hàng ngày mà còn điều hành tôi tớ và tài sản vô biên của nhà tù trưởng. Sự đảm đang và uy quyền của họ được miêu tả qua cảnh chuẩn bị tiếp khách: *"Ơ các con! hãy đi lấy rượu cột lên! ... Lấy rượu ché găn trong hầm, lấy rượu ché ghê trên lẫm, những ché rượu ông bà để lại từ xưa"*[3]. Thậm chí, khi Đăm Săn mải chơi, người vợ vẫn là người giữ nhịp sinh hoạt cho gia đình: *"Về ăn cơm. Cơm đã khô trong bát, gà đã quắt lại trong xiên... H'Nhĩ liền đi làm cơm cho ăn"*[4]. Vai trò này khẳng định rằng sức mạnh của người tù trưởng Đăm Săn luôn dựa trên nền tảng quản lí vững chắc của những người phụ nữ trong gia đình.

Nữ giới giữ vai trò bảo vệ danh dự, kỉ luật và thiết lập trật tự trong nội bộ gia đình. Các nhân vật nữ như chị gái H'Âng và em gái H'Lĩ đóng vai trò là người giám sát, uốn nắn hành vi của các thành viên nam giới để đảm bảo danh dự dòng tộc không bị tổn hại. H'Âng đại diện cho sự khéo

[1] Nguyễn Hữu Thấu, *Bài ca chàng Đăm Săn*, 4.
[2] Như trên, 10.
[3] Như trên, 6.
[4] Như trên, 15.

léo, chu toàn trong nghi lễ đối ngoại: *"Ơ các con, đi lấy rượu!"*[1] để tiếp đón nhà gái. Trong khi đó, H'Lĩ lại dùng uy lực để buộc Đăm Săn phải tuân thủ bổn phận khi chàng bướng bỉnh: *"H'Lĩ vào, véo tai trái Dam San cho đến đỏ tía lên, véo tai phải Dam San cho đến đỏ tía lên, đét cho Dam San một đét vào lưng làm chàng phát khóc"*[2]. Hành động quyết liệt này cho thấy người phụ nữ có quyền năng thực sự trong việc duy trì trật tự và phép tắc gia đình.

Nữ giới là biểu tượng của sự tái sinh và bảo tồn dòng giống anh hùng qua nhiều thế hệ. Vượt lên trên những vai trò sinh hoạt đời thường, người phụ nữ trong sử thi còn mang ý nghĩa tâm linh về sự trường tồn. Khi Đăm Săn chết đi, chính người chị H'Âng là nơi linh hồn chàng tìm về để tái sinh: *"Vừa lúc đó một con ruồi bay vào miệng H'Âng*"[3]. Việc H'Âng sinh ra Đăm Săn cháu không chỉ là sự tiếp nối về mặt huyết thống mà còn là sự khẳng định người phụ nữ là "cái nôi" bảo tồn những giá trị anh hùng của cộng đồng. Đồng thời, Nữ thần Mặt Trời dù ở vị thế thần linh cũng đóng vai trò bảo vệ mái ấm lớn của nhân gian khi từ chối lời cầu hôn cá nhân để duy trì sự sống: *"Nhưng nếu ta đi thì lợn dưới gà trên, cọp tê giác ngựa trâu sẽ chết hết. Chết cả người Kur, người Lào vì hết đất làm rẫy. Chết cả người Ê-đê Êga vì không còn nước uống. Chết cả gầm ghì cu xanh vì không còn trái ăn. Nếu ta đi, cây trong rừng sẽ tuyệt diệt, cây trên rú sẽ chết khô, lau lách sẽ ngừng đâm chồi, cỏ cây sẽ tàn lụi, đất đai sẽ nứt nẻ, sông suối sẽ cạn khô. Thôi, người hãy đi lấy gùi nước về đi"*[4]. Điều này nâng tầm vai trò gia đình của người phụ nữ lên mức độ bảo vệ sự sinh tồn của toàn thể cộng đồng và vũ trụ.

Vai trò nữ giới trong sử thi *Đăm Săn* nếu đặt trong sự so sánh với vai trò của người phụ nữ trong gia đình truyền thống Việt Nam ta thấy sự khác nhau rõ nét về bản chất quyền lực và vị thế xã hội. Một bên đại diện cho xã hội mẫu hệ Ê-đê và một bên chịu ảnh hưởng của Nho giáo phụ hệ. Trong sử thi *Đăm Săn*, nữ giới hiện lên với tư cách là chủ thể nắm giữ huyết thống và tài sản. H'Nhĩ và H'Bhĩ không chỉ là người thừa kế mà còn là người quyết định vận mệnh hôn nhân của người anh hùng thông qua luật nối dây: *"Chồng tôi, bà chúng ta đã tìm giùm, ông chúng ta đã kiếm giúp. Tôi là người được họ hàng đem chắp nối với ông Mtao Kla của chúng ta, làm nuê dành sẵn cho ông"*[5]. Ngược lại, trong gia đình truyền thống Việt Nam, nữ giới thường ở vị thế "tòng thuộc" theo ý thức hệ Tam tòng (*Tại gia tòng phụ, xuất giá tòng phu, phu tử tòng tử*). Cấu trúc gia đình truyền thống Việt Nam vận hành dựa trên nguyên tắc phụ quyền, nơi người phụ nữ dù là "nội tướng" nhưng quyền quyết định các việc đại sự thường thuộc về người đàn ông. Điểm khác biệt thứ hai nằm ở tính chủ động trong kinh tế và nghi lễ. Người phụ nữ Ê-đê trong sử thi là người điều hành sản nghiệp, quản lí tôi tớ và trực tiếp thực hiện các nghi thức tâm linh. Hình ảnh H'Nhĩ ra lệnh cho tôi tớ: *"Ơ các con! hãy đi lấy rượu cột lên. Lấy rượu ché găn trong hầm, lấy rượu ché ngâm trong hẫm, những ché rượu mà ông bà để lại từ xưa"*[6] thể hiện quyền uy của một người chủ đích thực. Trong khi đó, người phụ nữ Việt truyền thống thường được đóng khung trong vai trò "giữ lửa", lo việc bếp núc và chăm

[1] Nguyễn Hữu Thấu, *Bài ca chàng Đăm Săn*, 6.
[2] Như trên, 9.
[3] Như trên, 51.
[4] Như trên, 49.
[5] Như trên, 4.
[6] Như trên, 5.

sóc thành viên gia đình. Nếu quyền lực của người phụ nữ trong *Đăm Săn* là quyền lực của luật tục và sở hữu, thì quyền lực của người phụ nữ Việt truyền thống chủ yếu là "quyền lực mềm" dựa trên sự hy sinh và đức hạnh. Trong sử thi, huyết thống được tính theo dòng mẹ, và người phụ nữ như H'Âng là nơi linh hồn người anh hùng tái sinh: *"Hồn Dam San liền biến thành một con ruồi bay vào mồm H'Âng"*[1]. Điều này hoàn toàn đối lập với quan niệm "nhất nam viết hữu, thập nữ viết vô" trong gia đình Việt truyền thống, nơi người phụ nữ chịu áp lực nặng nề trong việc sinh con trai để nối dõi tông đường cho dòng họ nhà chồng. Sự khác biệt này phản ánh hai mô hình văn hóa đối lập: một bên tôn vinh quyền uy nữ giới trên nền tảng mẫu hệ nguyên thủy, và một bên đề cao đức hạnh phụ thuộc trong trật tự phụ hệ phương Đông.

Trong sử thi Đăm Săn, vai trò của nữ giới trong mối quan hệ gia đình không chỉ dừng lại ở vai trò nội trợ hay hậu phương, mà thực sự là trung tâm vận hành của cấu trúc gia đình mẫu hệ. Nếu Đăm Săn là đại diện cho sức mạnh cơ bắp và khát vọng chinh phục của cộng đồng, thì những người phụ nữ như H'Nhĩ, H'Bhĩ, H'Âng và H'Lĩ lại là những người nắm giữ "quyền lực mềm" thông qua việc thực thi luật tục và quản lí sản nghiệp. Họ chính là sợi dây liên kết giữa quá khứ (di huấn của tổ tiên) và hiện tại (sự thịnh vượng của buôn làng), đồng thời là bảo chứng cho sự trường tồn của dòng giống qua biểu tượng tái sinh. Trong không gian gia đình, vai trò của họ mang tính bao quát: từ việc quyết định hôn nhân để bảo vệ tài sản, điều hành tôi tớ để duy trì kinh tế, đến việc dùng kỉ luật để uốn nắn người anh hùng đi đúng quỹ đạo phong tục. Sự hiện diện của hệ thống nhân vật nữ không hề làm mờ nhạt đi hình ảnh Đăm Săn, mà ngược lại, chính sự vững chãi và quyền uy của họ trong gia đình đã tạo nên bệ đỡ văn hóa vững chắc, cho phép người anh hùng tỏa sáng. Qua đó, sử thi đã phản ánh chân thực và tôn vinh vị thế tôn nghiêm, chủ động của người phụ nữ Ê-đê trong tổ chức gia đình và xã hội cổ đại.

2.3.2. Vai trò của nữ giới trong quan hệ xã hội

Không chỉ giữ vai trò quan trọng trong phạm vi gia đình, các nhân vật nữ trong sử thi *Đăm Săn* còn khẳng định vị thế nổi bật và đa diện trong đời sống xã hội và cộng đồng buôn làng. Nếu trong không gian gia đình, họ là những người duy trì huyết thống, chăm lo đời sống và gắn kết các quan hệ thân tộc, thì khi bước ra không gian xã hội, họ lại hiện diện như những chủ thể có vai trò tổ chức, điều phối và biểu đạt các giá trị văn hóa. Sự xuất hiện của các nhân vật như H'Âng, H'Lĩ, H'Nhĩ, H'Bhĩ, H'Bia Điết Kluich hay bà Sun Y Rit cho thấy người phụ nữ Ê-đê không bị giới hạn trong không gian riêng tư mà ngược lại, giữ vị trí trung tâm trong nhiều phương diện của đời sống cộng đồng.

Vai trò xã hội của nữ giới được thể hiện rõ qua ý thức về hình ảnh cá nhân như một hình thức đại diện xã hội. Trong xã hội Ê-đê, nơi cá nhân luôn gắn chặt với gia đình và dòng tộc, việc xuất hiện trước cộng đồng không đơn thuần là hành động cá nhân mà còn mang ý nghĩa đại diện. Hành động của H'Bia Điết Kluich: "*thay áo cũ, mặc váy mới. Váy này chưa thấy đẹp, nàng lấy váy khác. Đóng bộ xong, nàng ra đi*"[2] cho thấy một quá trình lựa chọn có ý thức, trong đó người phụ nữ chủ động kiến tạo hình ảnh của mình trước cộng đồng. Trang phục ở đây không còn là yếu tố phụ trợ mà trở thành một "ngôn ngữ xã hội", thông qua đó người phụ

[1] Nguyễn Hữu Thấu, *Bài ca chàng Đăm Săn*, 51.
[2] Như trên, 12.

nữ thể hiện vị thế, danh dự và sự tôn trọng đối với buôn làng. Khi đặt chi tiết này trong hệ thống hình ảnh rộng hơn của sử thi, có thể thấy trang phục nữ giới luôn gắn với những tầng ý nghĩa sâu sắc. Những bộ váy "*từ trên cao ông trời đã ban cho*"[1] mang dấu ấn thiêng liêng, cho thấy trang phục không chỉ thuộc về đời sống vật chất mà còn gắn với tín ngưỡng. Trong khi đó, hình ảnh H'Nhĩ "*tay trái đeo xuyến bạc, tay phải đeo vòng kép, cả người lấp lánh như cái đĩa khiên đồng*"[2] lại cho thấy sự kết hợp giữa cái đẹp và quyền lực. Thông qua trang phục, người phụ nữ không chỉ làm đẹp cho bản thân mà còn trở thành chủ thể lưu giữ, biểu đạt và truyền tải bản sắc văn hóa Ê-đê trong không gian xã hội.

Không chỉ dừng lại ở việc biểu đạt hình ảnh, nữ giới còn giữ vai trò tổ chức và điều hành các hoạt động xã hội mang tính nghi lễ, đặc biệt trong lĩnh vực hôn nhân – một thiết chế có ý nghĩa đặc biệt trong đời sống cộng đồng. Trong sử thi *Đăm Săn*, hôn nhân không phải là câu chuyện cá nhân mà là sự kiện mang tính xã hội, gắn với quan hệ dòng họ, của cải và niềm tin tâm linh. Ở đó, người phụ nữ giữ vai trò trung tâm. H'Nhĩ không chỉ chủ động bày tỏ mong muốn kết hôn mà còn trực tiếp đề xuất và tổ chức các nghi lễ cưới hỏi. Lời đề nghị "*làm lễ cầu thần, cáo tổ tiên*"[3] cho thấy ý thức sâu sắc về yếu tố tâm linh trong hôn nhân, đồng thời khẳng định vai trò chủ thể của nữ giới trong việc khởi xướng nghi lễ. Không dừng lại ở đó, nàng còn trực tiếp điều hành không gian lễ hội thông qua việc chỉ đạo đánh chiêng: "*Hãy đánh những chiêng có tiếng âm vang*…"[4]. Trong văn hóa Tây Nguyên, chiêng không chỉ là nhạc cụ mà còn là biểu tượng của quyền lực và sự linh thiêng, do đó việc kiểm soát âm thanh chiêng cũng đồng nghĩa với việc kiểm soát không gian nghi lễ. Người phụ nữ không chỉ là đối tượng của lễ cưới mà còn là chủ thể điều hành, qua đó khẳng định quyền lực xã hội và vai trò trung tâm trong việc duy trì trật tự cộng đồng.

Một phương diện quan trọng khác thể hiện vai trò xã hội của nữ giới là quyền lực kinh tế gắn với việc sở hữu và phân phối của cải. Trong xã hội mẫu hệ Ê-đê, của cải thuộc về phía nữ, và điều này được phản ánh một cách rõ nét trong sử thi. Các nhân vật như H'Nhĩ và H'Bhĩ không chỉ gắn với của cải mà còn trực tiếp nắm giữ và điều phối chúng. Những hình ảnh như đoàn voi với "*con đực đóng bành mây, con cái đóng bành guột*" hay các vật dụng quý giá "*chiếu trắng, chiếu đỏ, hộp trầu, mồi lửa*"[5]cho thấy sự giàu có và quyền lực mà người phụ nữ sở hữu. Đặc biệt, hình ảnh H'Bia Điết Kluich với "*một trăm người đi trước, một nghìn người cất bước theo sau, một mình nàng đi giữa*"[6] đã nâng quyền lực của nữ giới lên tầm sử thi, nơi của cải không chỉ là vật chất mà còn bao gồm cả con người – một dạng "tài sản sống". Điều đáng chú ý là người phụ nữ không chỉ sở hữu mà còn có quyền phát ngôn và định nghĩa giá trị của cải, như trong lời H'Nhĩ liệt kê: "*chiêng hàng trăm đã mua, knă hàng ngàn đã sắm, tôi trai tớ gái, voi đực voi cái đều đã có cả*…"[7]. Điều này cho thấy nữ giới không bị phụ thuộc mà hoàn toàn chủ động trong việc thiết lập vị thế kinh tế và xã hội của mình. Của cải trở thành một

[1] Nguyễn Hữu Thấu, *Bài ca chàng Đăm Săn*, 10.
[2] Như trên, 10.
[3] Như trên, 5.
[4] Như trên, 5.
[5] Như trên, 9.
[6] Như trên, 12.
[7] Như trên, 45.

phương tiện để người phụ nữ khẳng định quyền lực và tham gia sâu vào các quan hệ xã hội.

Bên cạnh các phương diện vật chất và nghi lễ, vai trò của nữ giới còn được thể hiện rõ qua sự gắn bó với đời sống tâm linh và hệ thống biểu tượng văn hóa. Hình ảnh bà Sun Y Rit xuất hiện trong không gian "*vùng rừng cỏ cằn đất nhão*"[1] mang màu sắc huyền bí, cho thấy niềm tin của cộng đồng vào những lực lượng siêu nhiên mang hình hài nữ giới. Ở cấp độ cao hơn, hình tượng Nữ Thần Mặt Trời đã nâng hình ảnh người phụ nữ lên thành biểu tượng của cái đẹp tuyệt đối và quyền lực thiêng liêng. Khi Đăm Săn miêu tả "*váy nàng mặc tuyệt vời là đẹp*"[2], trang phục không còn là vật thể cụ thể mà trở thành biểu tượng của lý tưởng thẩm mĩ. Việc chinh phục Nữ Thần Mặt Trời vì thế không chỉ là hành động anh hùng mà còn là hành trình hướng tới cái đẹp tối cao – một giá trị gắn liền với nữ giới. Qua đó có thể thấy, người phụ nữ không chỉ hiện diện trong đời sống hiện thực mà còn tồn tại trong tầng sâu văn hóa, nơi họ đại diện cho sự thiêng liêng, quyền lực và khát vọng của cộng đồng.

Có thể nhận thấy rằng, sử thi *Đăm Săn* đã xây dựng hình tượng nữ giới với vai trò xã hội toàn diện và đa chiều. Họ vừa là chủ thể biểu đạt văn hóa (thông qua trang phục), vừa là chủ thể tổ chức xã hội (thông qua nghi lễ và hôn nhân), vừa là trung tâm kinh tế (thông qua việc sở hữu của cải), đồng thời là biểu tượng tinh thần (thông qua các yếu tố tâm linh và huyền thoại). Nếu nam giới trong sử thi đại diện cho sức mạnh chinh phục và mở rộng không gian sống, thì nữ giới lại đại diện cho sự ổn định, giàu có và chiều sâu văn hóa của cộng đồng. Hai hệ giá trị này không đối lập mà bổ sung cho nhau, tạo nên một cấu trúc cân bằng đặc trưng của xã hội mẫu hệ Ê-đê. Chính điều đó đã góp phần làm nên chiều sâu tư tưởng và giá trị văn hóa đặc sắc của sử thi *Đăm Săn*, đồng thời khẳng định vị thế không thể thay thế của nữ giới trong đời sống xã hội truyền thống.

3. Kết luận

Khảo sát văn bản *Bài ca chàng Đăm Săn* cho thấy hình tượng nữ giới được xây dựng thành một hệ thống tương đối phong phú, gồm những nhân vật gắn với đời sống hôn nhân, gia đình và dòng tộc như H'Nhĩ, H'Bhĩ, H'Âng, H'Lĩ; nhân vật xuất hiện trong sinh hoạt cộng đồng như H'Bia Điết Kluich; cùng các hình tượng thuộc không gian huyền thoại như Nữ thần Mặt Trời và bà Sun Y Rit. Mặc dù có mức độ xuất hiện và phạm vi tham gia vào cốt truyện khác nhau, các nhân vật nữ đều góp phần mở rộng thế giới nghệ thuật của sử thi, làm cho tác phẩm không chỉ tập trung vào chiến công và khát vọng chinh phục của người anh hùng nam giới.

Trong sử thi Đăm Săn, hình tượng nữ giới hiện lên với vẻ đẹp khỏe khoắn, rực rỡ, gắn với sự sung túc và quan niệm thẩm mĩ của cộng đồng Ê-đê; đồng thời có cá tính chủ động, mạnh mẽ, thẳng thắn và có chính kiến. Bên cạnh đó, họ còn mang những phẩm chất như chu đáo, chín chắn, giàu tình cảm và trách nhiệm. Mỗi nhân vật biểu hiện những đặc điểm ấy theo một sắc thái riêng: H'Nhĩ quyền quý, kiên trì; H'Bhĩ bộc trực, thực tế; H'Lĩ nhanh nhẹn, quyết liệt; H'Âng từng trải, giàu tình thương; Nữ thần Mặt Trời độc lập, sáng suốt. Sự đa dạng này cho thấy nữ giới trong *Đăm Săn* không phải những hình tượng đồng dạng hoặc chỉ tồn tại như

[1] Nguyễn Hữu Thấu, *Bài ca chàng Đăm Săn*, 51.
[2] Như trên, 45.

yếu tố phụ trợ cho nhân vật nam. Trong cấu trúc xã hội mẫu hệ Ê-đê, nữ giới giữ vị trí quan trọng trong việc thiết lập quan hệ hôn nhân, quản lí sản nghiệp, duy trì dòng tộc, điều chỉnh các quan hệ gia đình, thực hành nghi lễ và biểu đạt những giá trị văn hóa, tâm linh của cộng đồng. Họ hiện diện với tư cách những chủ thể có tiếng nói, có khả năng hành động và tham gia vào sự vận hành của đời sống gia đình, xã hội. Việc nghiên cứu hình tượng nữ giới vì thế góp phần khẳng định *Đăm Săn* không chỉ là bản anh hùng ca về sức mạnh và khát vọng của người tù trưởng mà còn là một văn bản văn hóa phản ánh sâu sắc vị thế, bản lĩnh và quyền lực của người phụ nữ trong xã hội Ê-đê truyền thống. Từ góc nhìn này, những giá trị nội dung, tư tưởng và văn hóa của tác phẩm được nhận diện đầy đủ và cân bằng hơn.

Tài liệu tham khảo

Chu Xuân Diên. *Tìm hiểu giá trị Bài ca chàng Đăm Săn*. NXB Khoa học Xã hội, 1982.

Đào Tử Chí (dịch). *Bài ca chàng Đăm Săn*. NXB Văn hóa, 1959.

Đặng Nghiêm Vạn. *Các dân tộc Tây Nguyên*. NXB Khoa học Xã hội, 1996.

H'Liêng Niê. *Diễn ngôn quyền lực và giới trong sử thi Đăm Săn*. Luận văn Thạc sĩ, Trường Đại học KHXH&NV – ĐHQG TP.HCM, 2022.

Hoàng Ngọc Hiến. "Bài ca chàng Đăm San như là một tác phẩm anh hùng ca". Tạp chí *Dân tộc học*, số 1 (1980): 26–35.

L. Sabatier. *La Chanson de Damsan: légende recueillie chez les Rhadé de la province du Darlac*. Paris, 1927.

Ngô Đức Thịnh. *Văn hóa dân gian Tây Nguyên*. NXB Khoa học Xã hội, 2001.

Ngô Thị Thanh Quý, Nguyễn Thu Huyền. "Vẻ đẹp văn hóa Ê đê trong sử thi Đăm Săn". Tạp chí *Văn hóa Nghệ thuật*, số 464 (2021): 81–86.

Nguyễn Hữu Thấu. *Bài ca chàng Đăm Săn*. NXB Văn hóa Dân tộc, 1988.

Nguyễn Linh Khiếu. *Nghiên cứu phụ nữ và giới*. NXB Khoa học Xã hội, 2003.

Nguyễn Xuân Kính. "Quá trình sưu tầm và nhận thức lý luận đối với sử thi ở Việt Nam". Tạp chí *Văn hóa dân gian*, số 5 (2008), 14-23.

Phạm Văn Hoá. "Hình tượng người đẹp Tây Nguyên trong sử thi". Tạp chí *Khoa học Xã hội Việt Nam*, Viện Khoa học Xã hội, số 1 (2012): 51–55.

Phan Đăng Nhật. *Sử thi Ê-đê*. NXB Khoa học Xã hội, 1991.

Viện Dân tộc học. *Lịch sử văn hóa các dân tộc Tây Nguyên*. NXB Khoa học Xã hội, 2004.

Viện Khoa học Xã hội Việt Nam – Ủy ban nhân dân tỉnh Đắk Lắk. *Sử thi Việt Nam trong bối cảnh sử thi châu Á*. NXB Khoa học Xã hội, 2009.

Võ Quang Nhơn. "Sử thi anh hùng của các dân tộc Tây Nguyên". Tạp chí *Văn học*, số 3 (1987): 43–49.

Võ Quang Nhơn. *Sử thi anh hùng của các dân tộc Tây Nguyên*. NXB Khoa học Xã hội, 1987.